

АНТИБІЛЬШОВИЦЬКИЙ ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ ЗАГОНІВ КИЇВЩИНИ В 1921 – 1924 РР.

Проаналізовано чисельність, мета та методи антибільшовицької боротьби повстанських загонів Київщини в 1921 – 1924 рр.

Проаналізовані кількість, цілі та методи антибольшевистської боротьби повстанських отрядів Києвицини в 1921 – 1924 гг.

В умовах сучасного державотворення, становлення української спільноти та структуризації відносин між окремими соціальними групами та державою постала необхідність ґрунтовного дослідження антибільшовицького селянського повстанського руху. Розкриття даного питання тісно пов'язано із діяльністю повстанських загонів Київщини. Про це зокрема частково йдеться в працях О. Кучера [1], В. Сліпченка [2], О. Ганжі [3], С. Богана [4], І. Срібняка [5] та інших. Використовуючи недостатню кількість джерел, частина з яких містить чимало суперечливих, а інколи й заплутаних, сфальсифікованих фактів дослідники уникали аналізу діяльності повстанських загонів, а відтак й їх виокремлення з поміж злочинних угруповань. Через це всебічного й детального висвітлення даної проблеми у сучасній історичній науці не відбулося.

У статті зроблено спробу на основі аналізу документальних даних, значну кількість яких автор вводить в науковий обіг вперше, всебічно з'ясувати діяльність повстанців Орлика, Трейка та інших в 1921 – 1924 рр., ввести в науковий обіг перелік інших отаманських загонів Київщини.

Вагомим фактором антибільшовицького руху селян була діяльність повстанських загонів, які очолювали отамани. Одним із провідних повстанських ватажків Київщини був Орлик (Григорій Карпенко, в інших документах Федір Артеменко), який внаслідок активної боротьби проти більшовиків отримав звання полковника та був призначений командиром 1-го партизанського загону ім. С. Петлюри. Він сформував загін, чисельність якого коливалася в межах 500 бійців. Помічником Орлика був Смутник-Смутенко. Загін поділявся на п'ять відділів, серед командирів яких були отамани Кречет, Карбонюк, Яблочко. Начальником штабу загону Орлика був І. Унятовський (Гонта). В 1921 р., готуючись до Листопадового рейду, Тютюнник віддав наказ отаману Орлику знищити залізничну лінію та мости у напрямках станцій Овруч – Мозир, Малин – Київ, Козятин – Фастів, Вінниця – Козятин, Полонне – Бердичів, Жмеринка – Рахни, Житомир – Київ. Проте цей наказ не було виконано, оскільки повстанці побоювались діяти у містах. Незважаючи на це, деяких успіхів вони таки досягли. 15 січня 1921 р. загін Орлика здійснив напад на містечко Клавдієво Київського повіту. 26 січня він зосереджувався в с. Дорогинка, що неподалік м. Фастова Київської губернії. В ніч з 14 на 15 лютого 50 бійців загону Орлика в районі містечка Гостомель здійснили напад на скло-хімічний завод та провели єврейський погром, а одразу після цього вирушили в похід на містечко Бородянка Київського повіту.

Навесні 1921 р. загін Орлика нараховував 400 штиків, 120 шабель і мав на озброєнні 9 кулеметів. 19 березня повстанці Орлика здійснили напад на містечко Бородянка, с. Бліставиці Київського повіту. 22 березня бійці Орлика організували напад на хімічний завод у містечку Буча. Наприкінці березня Орлик об'єднав свій загін із повстанцями отамана С. Богатиренка. На початку квітня вони здійснили напади на містечко Макарів, 10 квітня – на завод біля містечка Радомишль, а 11 квітня – на містечко Гостомель. Згодом повстанці атакували залізничні станції Тетерів і Трубецька,

де роззброїли 90 червоноармійців будівельного полку. 13 квітня вони в складі 110 осіб здійснили диверсії на станції Ворзель, а наступної доби невдало атакували містечко Бородянка. Проте 19 квітня під натиском повстанців охорона міста відступила. 25 квітня бійці Орлика здійснили напад на млин в с. Сподавець. А 28 квітня вони ліквідували об'єкти військово-польового будівництва біля станції Васильків. В двадцятих числах квітня загін Орлика спільно із повстанцями Гурмана загальною чисельністю 50 шабель та 300 штиків зайняв села Хомівка, Білка Радомишльського повіту Київської губернії. В середині травня загін Орлика діяв двома групами чисельністю по 30 – 40 осіб. Перша з них захопила села Литвинівка, Абрамівка, а друга – Поташня, Качали, містечко Бородянка тощо. 9 червня на станції Клавдієво відбулась зустріч отаманів Орлика та Струка. Внаслідок суперечки між ними відбулась бійка. Орлик зірвав погони зі Струка, роззброїв його бійців та розігнав по домівках. При цьому частину з них було розстріляно.

2 липня 1921 р. загін Орлика в складі 60 осіб прибув у містечко Бородянка Київського повіту, а наступного дня здався більшовикам. Проте, чимало повстанців відмовилися складати зброю. Так, 8 серпня біля станції Буда Київського повіту 14 бійців Орлика змушені були вступити в бій з червоноармійським загоном, внаслідок чого вони втратили 9 осіб вбитими та одного бійця полоненим. 9 серпня Орлик написав своїм повстанцям листа, де зазначив дату та місце складання зброї. Проте, очевидно, не отримавши позитивної відповіді від повстанців, отаман Орлик повернувся до повстанської діяльності. Так, 25 серпня 15 бійців Орлика на шляху Бородянка – Луб'янка захопили автомобіль Міністра народної освіти. 27 серпня вони відправили його у містечко Бородянка із запискою: «авто повертається, бо не воєнне» (цитата мовою оригіналу). В ніч з 8 на 9 вересня загін Орлик перебував на ночівлі в с. Неброд. 9 вересня повстанці Орлика під командуванням Валько-Рацевича в складі 11 осіб були в с. Бабинки. 11 вересня 1921 р. загін Орлика вдало здійснив напад на с. Бересянки, Шибене Київського повіту. 19 вересня 1921 р. він в складі 25 осіб захопив заготівельний пункт містечка Бородянка Київського повіту. Проте повстанці отримали відсіч. Згодом вони зайняли хутір Качелий, а 24 вересня – с. Філіповиче. 30 вересня 1921 р. загін Орлика чисельністю 300 бійців спричинив аварію потягу на станції Трубецька.

У вересні 1921 р. Орлика було поранено та заарештовано у містечку Горностайпіль, після чого відправлено у Київ. Невідомо за яких обставин, але Орлику вдалося звільнитися з-під арешту й продовжити повстанську боротьбу. 3 жовтня загін Орлика здійснив напад на ст. Трубецьку. В ніч з 6 на 7 жовтня 20 повстанців Орлика напали на с. Шибене, що неподалік містечка Бородянка. 7 жовтня загін Орлика здійснив аварію потяга на відрізку шляху ст. Київ – Тетерів. Тоді ж вчинено напад на с. Бахівка, що біля містечка Іванків Чорнобильського повіту Київської губернії. 11 жовтня повстанці Орлика здійснили напад на хутір Комендантів, що біля с. Стара Буда. Після цього загін було поділено на дві групи. Перша попрямувала до містечка Бородянка, а друга в складі 30 осіб під керівництвом самого Орлика – у с. Стара Буда. 12 і 14 жовтня 70 повстанців Орлика провели напад на хутір Миколаївка.

17 жовтня загін в складі 22 штиків та 7 шабель Орлика зайняв с. Филипівка та хутір Савелко Київського повіту. 19 жовтня декілька повстанців Орлика зупинялися на відпочинок в с. Глистовиця, що неподалік містечка Бородянка Київської губернії. 24 жовтня загін Орлика вчинив напад на станцію Тетерів Овруцького повіту Волинської губернії. 1 листопада 40 повстанців Орлика біля містечка Хмельно вступили в сутичку з 397-им червоноармійським полком. 2 листопада загін Орлика у складі 150 осіб дислокувався біля містечка Макарів Київського повіту. 15 листопада загін чисельністю 200 штиків і 50 шабель перебував в районі містечка Бородянка. Того ж числа біля с. Бабинці він вступив у бій з кінним загоном червоноармійців. Співвідношення сил було наступним: 230 та 425 бійців. Під час бою червоноармійці втратили сім осіб

вбитими та двох пораненими, повстанці – четверо осіб вбитими. Останні відступили вглиб Радомишльського повіту Київської губернії. 17 листопада загін Орлика зайняв село Вахівка, 18 листопада – Злодієвка. Того ж дня він спільно із загоном під командуванням Вержбовця на відрізу залізниці Тетерів – Трубецька вдало атакував потяг. 19 листопада загін Орлика розташовувався в районі містечка Горностайпіль. Перейшовши р. Тетерів, бійці Орлика залишили повстанців Листопадового рейду й попрямували до містечка Іванків Чорнобильського повіту Київської губернії. 28 листопада отаман Орлик попрямував до міста Фастів Київської губернії. Наприкінці грудня 1921 р. загін Орлика, розділившись на групи, діяв в районі містечка Бородянка.

4 січня 1922 р. він разом із загонами Моряка, Кукушки та Хвостенка, загальною чисельністю 130 осіб дислокувалися в районі с. Коблиця, що біля містечка Іванків. 8 січня 1922 р. повстанці здійснили напад на червоноармійський загін біля хутора Табарівщина. Внаслідок сутички Орлика було поранено. Одужував він на хуторі Дуброва Радомишльського повіту Київської губернії. 15 січня 40 повстанців Орлика здійснили напад на с. Мар'янівка. В полон було взято податкового інспектора та його помічників, яких згодом закатовано у лісі. 17 січня 13 повстанців Орлика зазнали поразки біля с. Мирча, що неподалік містечка Бородянка. 5 осіб було вбито, а 4 потрапили до полону. 22 січня 1922 р. пораненого отамана Орлика було заарештовано на дачах, що біля станції Буча [6]. Подальша доля загону невідома.

Складовою частиною загону Орлика був 8-й кінний курінь імені С. Петлюри під проводом Голубенка [7]. На початку вересня 1921 р. отаман Голубенко разом з 15-а бійцями діяв у Київському повіті, здійснив низку нападів на млини сіл Томашівка, Дідовщини, що неподалік м. Фастів [8]. 4 вересня 1921 р. загін Голубенка в складі 30 осіб вдало здійснив напад на містечко Козин [9]. Але 9 вересня 1921 р., під виглядом повстанців, до загону прибуло троє чекістів, що унеможливило подальший успіх [10]. 24 вересня повстанці Голубенка дислокувалися біля с. Кошівка [11]. 27 жовтня загін Голубенка в складі 16 осіб зазнав поразки в сутичці з червоноармійцями, що завадило йому об'єднатися із повстанцями Орлика [12]. 21 грудня 1921 р. отамана Голубенка було заарештовано у Білоцерківському повіті [13]. Ймовірно, йому вдалося втекти, адже в січні 1922 р. отамана Голубенка було вкотре заарештовано [14].

У 1921 р. загін отамана Хвостенка в новому складі, протистояв більшовицькій владі [15]. 3 вересня 1921 р. 5 осіб із цього загону здійснили напад на с. Бабинці Сквирського повіту. Згодом повстанці Хвостенка атакували с. Шибене Київського повіту. В ніч з 7 на 8 вересня 1921 р. загін Хвостенка в складі 30 осіб дислокувався на хуторі Савенки, що неподалік с. Димер [16]. Вісім повстанців загону тоді зупинялися на ночівлю в с. Лещабино [17], 9 вересня – у с. Леонівка. 19 вересня загін Хвостенка тимчасово об'єднався із загоном Голубенка, після чого попрямував на північ. Наприкінці вересня 1921 р. повстанці Хвостенка чисельністю 40 осіб дислокувалися у Димерському лісі Чорнобильського району [18]. 30 грудня 1921 р. 10 із них здійснили напад на с. Неброди, що неподалік містечка Бородянка [19]. В березні 1922 р. в черговій сутичці з червоноармійцями повстанці зазнали поразки, а отамана Хвостенка було вбито [20].

Знанням на Київщині був отаман Іван Трейко, який мав добре налагоджену підпільну мережу в Сквирському, Таращанському та Білоцерківському повітах Київської губернії. Ядро його загону складало 20 осіб, які швидко організовували селян для проведення диверсійно-підривних дій, після їх завершення розпускали повстанців по домівках. У другій половині січня 1921 р. загін Трейка в складі 30 піших бійців в с. Старостинці Сквирського повіту Київської губернії захопив у полон політрука червоноармійського полку. 30 березня 18 повстанців Трейка зайняли с. Старосельці того ж повіту. На початку квітня 1921 р. загін діяв на ділянці між містечками Новофастів та Погребище. 9 травня він вкотре здійснив напад на с. Старосельці. В червні 1921 р. загін Трейка разом із загоном Карого зосереджувався біля містечка

Погребище Бердичівського повіту Київської губернії. Загальна чисельність повстанців сягала близько 900 осіб. 12 липня 6 вершників загону Трейка перебували біля с. Старостинці Сквирського району. На початку серпня було здійснено напад на с. Немиринці та Люлинці (тепер Вишнівка) Сквирського повіту Київської губернії.

1 вересня 1921 р. в с. Морозівка Сквирського повіту чекісти ліквідували підпільну організацію Трейка, яка займалася мобілізацією селян у повстанські лави. Там же діяв і сам загін, який нараховував 60 шабель. 20 вересня неподалік міста Сквир він здійснив напад на колону із продподатком, що складалася із 25 підвід. Проте червоноармійці дали відсіч повстанцям. В ніч з 20 на 21 вересня загін Трейка напав на с. Чаплинці. 29 вересня повстанці здійснили напад на станцію Рось, що у Сквирському повіті. 3 жовтня загін в складі 300 осіб зробив набіг на станцію Трубецька, а 7 жовтня – на Ново-Греблянський цукровий завод. 14 жовтня загони Трейка та Гайового діяли у Томашівській волості Липовецького повіту Подільської губернії. 15 жовтня загін Трейка попрямував у Топорівську волость Сквирського повіту. 25 жовтня відбулася чергова зустріч Трейка із загonom Гайового. 28 жовтня загін Трейка в складі 60 осіб перебував в с. Лешинці. 7 і 9 листопада повстанці Трейка діяли біля міста Козятин Бердичівського повіту Київської губернії.

В кінці грудня 1921 – на початку січня 1922 рр. загін Трейка перебував у Бердичівському повіті, але активно себе не проявляв. 17 січня 1922 р. він дислокувався біля с. Городок, що неподалік містечка Погребище. 8 лютого повстанці Трейка зайняли с. Роставиця Сквирського повіту, 2 квітня 12 піших бійців із цього загону – с. Ревуха. В 1922 р. отаман, розпустивши загін, попрямував до Польщі.

Наприкінці травня 1923 р. Трейко разом із отаманом Карпенком прибули з Польщі на Київщину. 24 травня 1923 р. його загін в складі 15 осіб неподалік містечка Кунів перейшов радянсько-польський кордон і попрямував південніше міст Славута та Шепетівка. Помічником Трейка був Корнієвський-Корнієнко. Повстанці попрямували через міста Жмеринка, Сквир в напрямку до Києва. Проходячи через с. Радошівка, вони спробували залучити на свій бік 40 місцевих селян, але через певні обставини цього не сталося. В ході чергової сутички з частинами Червоної армії отамана Трейка було поранено. 11 червня 1923 р. 18 повстанців із його загону перебували в урочищі «Чорні Лози» Хмільницького лісу, а з 13 до 22 червня – в Білилівському лісі, Шалашогородській дачі між містечком Червоне та м. Хмільник. 21 червня 5 вершників та 7 піхотинців попрямували через Андрушівське та Буймерське лісництво до с. Івниця Житомирського повіту Волинської губернії. Того ж дня самостійно вирушила розвідка загону (4 особи), яка намагалася розвідати місцевість для дислокації. Після цього розвідка, зайшовши в с. Нехворощ, повернулася назад в Шалашогородську дачу. Згодом загін Трейка, пройшовши біля с. Крилівка та обминувши с. Нехворощ, з'явився в с. Миньківці, де залишив 5 своїх бійців, а сам попрямував в Белілівський ліс Київської губернії. В тому ж місяці поблизу с. Ширмівка Бердичівського повіту він певний час діяв спільно із загonom Кравченка.

Відомо, що 2 липня 1923 р. загін Трейка перебував в містечку Борщагівка Київської губернії. 8 липня він під командуванням С. Корнієвського дислокувався в лісі біля с. Морозівка Сквирського повіту. 10 липня повстанці вирушили у напрямку с. Скибинці, а далі у містечко Борщагівка. 8 вересня загін Трейка в складі 20 кінних та 30 піших бійців здійснив напад на Макарівський цукровий завод. Пізно ввечері 28 вересня 15 бійців, використовуючи кулемет системи «Льюїса», зайняли заготівельний пункт на станції Зарудинці, після чого на трьох підводах попрямували на південь. 30 вересня загін перебував біля с. Капустинці Білоцерківського району. 3 жовтня загін Трейка пройшов біля с. Старостинці і попрямував до с. Ходорків, що неподалік міста Фастів Київської губернії. 11 листопада повстанці чисельністю 30 осіб, застосовуючи барикади, намагалися зупинити потяг на відрізьку залізниці між станціями Зарудинці та

Рось, який прямував з Києва до Умані. Але потяг не зупинився і пройшов крізь перепони, зазнавши лише обстрілу з боку повстанців.

У квітні 1924 р. Трейко із загоном в складі 17 осіб повернувся з Польщі у Сквирський район й відновив свою діяльність, яка вже мала диверсійний характер. У 1925 р. він діяв на території Бердичівського, Білоцерківського та Уманського повітів. Але згодом, у тому ж році Трейко відійшов до Польщі.

Крім вищезазначених повстанських загонів Київщини, діяли ще й такі: Ю. Мордалевича, Карого (С. Яворський), В. Цимбалюка, С. Зайця, І. Зайця, С. Никона (Коновалов), К. Потеряйко, С. Сліпченка, М. Якубовича, Татаренка (Ястреб), Татаренка (Кузьменко), Ковтуна (Вовчик»), Богуна та Куравського, Музики (Ярий), Квітковського (Цветковський), Мартиновського, Бондаренка, Яблочка (Яблунько), Голокопитенка (Білокопитенко), Грома, Діда, Кравченка (Пугач, загін Гуляй воля), Плохотнюка, Перепелиці, Рященка, Семенця, Васильєва, Митрофана, Чорного (Кириченко), Шаповалова, Яценка, Трояновського, Коваленка, Журавського, Дзюби, Батовріна, Гринченка, Зозулі, Марченка, Шумана, Бредихіна, Шевеля, Гончара, Хоменка, Кагарлицького, Клименка, Дороша, Яременка, Церберюка та інших [21].

Отже, протягом зазначеного періоду на Київщині діяло чимало повстанських загонів, які застосовували партизанські методи боротьби. Час від часу вони об'єднувалися для спільної боротьби проти більшовицької влади. Кожен з них творив власну історію. В 1924 р. повстанський рух в Київській губернії вичерпав свої можливості. Виснажені в безперервних сутичках та боях з Червоною армією, чекістами та міліцією, під впливом змін політики влади стосовно селянства повстанці склали зброю.

Грунтовне дослідження цієї проблеми є перспективою подальших наукових розвідок у заданому напрямі. Симбіоз особливостей регіональної історії надасть можливість максимальної об'єктивності у вивченні антибільшовицького повстанського руху селян 1920-х рр. в УСРР.

1. Кучер О.О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921 – 1923 рр. – Харків, 1971. – 172 с.
2. Сліпченко В.А. КП(б)У – організатор розгрому куркульсько-націоналістичної контрреволюції в 1921 – 1923 рр. // Із історії комуністичної партії України. – К., 1959. – Вип. 2. – С. 73 – 90.
3. Ганжа О.І. Селянський повстанський рух // Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах / За ред. Берегового В.Т., Бойка Ю.І., Лисенка І.М. та інші. – К., 2006. – Т. 2. – С. 7 – 20.
4. Боган С.М. Повстанський рух в Київській губернії у 1921 р. // Записки історичного факультету. – Одеса, 1999. – Вип. 10. – С. 189 – 192.
5. Срібняк І. Обеззброєна, але не скорена (інтернована Армія УНР у таборах Польщі та Румунії в 1921 – 1924 рр.). – К. – Філадельфія, 1997. – 189 с.
6. Красносілецький Д.П. Антибільшовицький рух селян в правобережній частині УСРР у 1920 – 1924 рр. // Дис... канд. іст. наук. – Кам'янець-Подільський, 2007. – С. 143 – 147.
7. Державний архів Служби Безпеки України (далі – ДАСБУ). – Ф. 13. – Од. зб. 254; Отчёт ГПУ о полугодовой деятельности (январь – июнь 1922 г.) – Харьков, 1922. – С. 66.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1. – Оп. 20. – Од. зб. 425. – Арк. 50.
9. Там само. – Од. зб. 616. – Арк. 22.
10. Там само. – Од. зб. 425. – Арк. 53.
11. Там само. – Од. зб. 642. – Арк. 251 зв.

12. Там само. – Арк. 298.
13. Там само. – Од. зб. 616. – Арк. 268.
14. ДАСБУ. – Ф. 13. – Од. зб. 254. – С. 66.
15. Державний архів Київської області. – Ф. Р-1. – Оп. 1. – Од. зб. 157. – Арк. 1.
16. ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 20. – Од. зб. 425. – Арк. 50 – 52.
17. Там само. – Од. зб. 642. – Арк. 238.
18. Там само. – Од. зб. 425. – Арк. 53, 55, 65.
19. Там само. – Од. зб. 1305. – Арк. 3.
20. ДАСБУ. – Ф. 13. – Од. зб. 254. – С. 69.
21. Красносілецький Д.П. Антибільшовицький рух селян в правобережній частині УСРР у 1920 – 1924 рр. // Дис... канд. іст. наук. – С. 147 – 150.

Сергій Литвин
(м. Київ)

ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН НА ЧЕРКАЩИНІ В ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Розглядається малодосліджена проблема утворення та функціонування націоналістичних осередків на теренах окупованої нацистами Черкащини.

Рассматривается малоисследованная проблема создания и функционирования националистических ячеек на территории оккупированной нацистами Черкащины.

Значна активізація зусиль вітчизняних фахівців з історичної науки в напрямку локальних досліджень діяльності ОУН та УПА призводить до того, що ретельно виплеканий радянськими ідеологами міф про обмеженість цих структур суто західними теренами України поступово відходить у небуття.

Але, як це не парадоксально, до останнього часу Черкащина – край, розташований в самому серці нашої держави та ушлявлений своєю багатовіковою історією і культурою, залишається одним з найменш досліджених регіонів в контексті поширення самостійницьких ідей та розгортання національно-визвольних сил у ХХ ст., зокрема у роки Другої світової війни. Частково зазначена проблема розглядається у праці дослідника Б. Черномаза [1], окремі її аспекти фрагментарно відображено в монографіях М. Бушина, Н. Гудачкової, А. Лисенко [2], В. Лазуренка, Ю. Вовкотруба [3], А. Русначенка [4], Ю. Щура [5]. Із діяльністю черкаської філії організації «Просвіта» (структури, що свого часу була тісно пов'язана з ОУН) можна ознайомитися на сторінках публікації М. Щербини [6].

Одразу після початку німецько-радянської війни з ініціативи обох фракцій ОУН (бандерівської і мельниківської) на Наддніпрянщину вирушили похідні групи українських націоналістів. У їх складі перебували переважно молоді люди, завзяті, натхненні патріоти, головним завданням яких була пропаганда серед місцевого населення з метою об'єднання під гаслами національної ідеї задля спільної боротьби проти різношерстих окупантів. Формування мережі осередків українського націоналістичного підпілля, створення місцевих організацій «Просвіти» і активна робота в них, використання місцевої преси для ведення замаскованої націоналістичної пропаганди, а також збір економічної, політичної, соціальної та військової інформації про становище в регіоні швидко стали провідними напрямками діяльності оунівців на Черкащині [7].

Туди члени похідної групи на чолі з Володимиром Коханьчуком (Дмитро Тимченко) прибули ще в серпні 1941 р. [8]. Спершу вони з'явилися в с. Краснопілка